

Μονή Αγίου Ανδρέα εν Κρίσει (Κότζα Μουσταφά Πασά Τζαμί)

Summary :

Η μονή του Αγίου Ανδρέα εν τη Κρίσει (Koca Mustafa Paşa Camii) βρίσκεται κοντά στην κινστέρνα του Αγίου Μωκίου. Η ύπαρξη μονής στην περιοχή αυτή αναφέρεται ρητά από τα τέλη του 8ου αιώνα. Ο ναός αρχικά ήταν αφιερωμένος στον Απόστολο Ανδρέα και κατόπιν αφιερώθηκε στον άγιο Ανδρέα Κρήτης. Ανακαινίστηκε κατά τον 9ο και το 13ο αιώνα, ενώ υπέστη νέα ριζική ανακαίνιση το 15ο αιώνα, όταν μετατράπηκε σε τζαμί. Οι νεότερες αλλαγές και προσθήκες έχουν περιορίσει τα ίχνη της υστεροβυζαντινής αρχιτεκτονικής στο ναό.

Date

8ος (;) / 13ος αι.

Geographical Location

7ος Λόφος Κωνσταντινούπολης, κοντά στην πύλη της Σηλυβρίας και δίπλα στην κινστέρνα του Μωκίου

Names

Koca Mustafa Paşa Camii

1. Εισαγωγή

Η μονή του Αγίου Ανδρέα εν τη Κρίσει (Koca Mustafa Paşa Camii) βρίσκεται στον 7ο Λόφο της [Κωνσταντινούπολης](#), σε γειτνίαση με την [κινστέρνα](#) του Μωκίου και κοντά στην πύλη της Σηλυβρίας στο [θεοδοσιανό τείχος](#) (εικ. 1). Οι πρώτες πληροφορίες για την ύπαρξη μονής στην περιοχή αυτή ανάγονται στο δεύτερο μισό του 8ου αιώνα: Το Νοέμβριο του 766 τάφηκε στη μονή ο εικονόφιλος ασκητής Ανδρέας από την Κρήτη, ενώ στις 2 Δεκεμβρίου 792 ο άγιος [Φιλάρετος ο Ελεήμων](#). Στο *Βίο* του τελευταίου διαβάζουμε ότι επρόκειτο για γυναικεία μονή, που αναφέρεται με τις ονομασίες «Κρίσις»¹ και «Ροδοφύλιον». Ο ναός αρχικά ήταν αφιερωμένος στον Απόστολο Ανδρέα και διατήρησε την ίδια αφιέρωση μετά τη μεγάλη έκτασης αναστήλωσή του από το [Βασίλειο Α΄](#), ενώ με την ανακαίνιση του 13ου αιώνα φαίνεται ότι αφιερώθηκε στον άγιο Ανδρέα Κρήτης. Ανακαινίστηκε και πάλι ριζικά κατά το 15ο αιώνα, οπότε και μετατράπηκε σε τζαμί. Η σημερινή μορφή του οφείλεται στις νεότερες αλλαγές και προσθήκες, διασώζει όμως κίονες και κιονόκρανα του 5ου-6ου αιώνα, που μπορεί να οφείλονται είτε στη χρήση οικοδομικού υλικού από παλαιότερους ναούς (πρακτική κοινή στην [υστεροβυζαντινή ναοδομία](#)) είτε σε μια πρώτη φάση του ναού τον 6ο αιώνα.

2. Ιστορία

Σχετικά με την παλαιότητα της μονής, οι πηγές δίνουν συγκεχυμένες πληροφορίες. Στο *Πασχάλιο Χρονικό* αναφέρεται μια εκκλησία αφιερωμένη στον Απόστολο Ανδρέα που ιδρύθηκε από την Αρκαδία, κόρη του αυτοκράτορα Αρκαδίου. Παλαιότερα είχε προταθεί η ταύτιση του ναού αυτού με το ναό του Αγίου Ανδρέα εν τη Κρίσει, αλλά δεν υπάρχουν ασφαλείς πληροφορίες που να επιτρέπουν τέτοια ταύτιση.² Στις 20 Νοεμβρίου 766 μαρτύρησε στην Κωνσταντινούπολη ο εικονόφιλος μοναχός Ανδρέας της Κρήτης, που είχε αντιταχθεί στην [εικονομαχική πολιτική](#) του Κωνσταντίνου Ε΄ Κοπρώνιμου (741-775). Ο Συμεών Μεταφραστής αναφέρει ότι τάφηκε «στον ιερό τόπο που ονομάζεται Κρίσις», αλλά δε γίνεται καμία αναφορά στη μονή.³ Σχεδόν τριάντα χρόνια αργότερα, το 792, ο άγιος Φιλάρετος αγόρασε, σύμφωνα με το *Βίο* του, τάφο στη γυναικεία μονή της Κρίσης, γνωστής και με την ονομασία Ροδοφύλιον, όπου και τάφηκε το Δεκέμβριο του ίδιου έτους.⁴ Στο *Βίο Βασιλείου*, μεταξύ άλλων αναστηλωτικών και οικοδομικών έργων, αναφέρεται και η ανακαίνιση του ναού του Αποστόλου Ανδρέα κοντά στο μαρτύριο του επίσης αναστηλωθέντος Αγίου Μωκίου από τον αυτοκράτορα Βασίλειο Α΄ (867-886).⁵ Πιθανόν ο ναός και ολόκληρη η μονή είχαν παραμεληθεί και είχαν υποστεί φθορές με την αντιμοναστική πολιτική των εικονομάχων αυτοκρατόρων.

Το ίδιο πιθανότατα συνέβη και μετά την [κατάκτηση](#) από τους [σταυροφόρους](#), στα χρόνια της [Λατινοκρατίας](#). Επί βασιλείας [Ανδρονίκου Β΄](#) (1282 -1328) και μεταξύ των ετών 1284-1289, η [Θεοδώρα Ραούλαινα](#) (+1300) ανακαίνισε το ναό και επανίδρυσε τη γυναικεία μονή, στην οποία μόνασε και η ίδια επί 15 χρόνια.⁶ Ο ανακαινισμένος ναός ήταν αφιερωμένος στον

Μονή Αγίου Ανδρέα εν Κρίσει (Κότζα Μουσταφά Πασά Τζαμί)

άγιο Ανδρέα της Κρήτης, του οποίου τα λείψανα πιθανότατα φυλάσσονταν εκεί. Επιπλέον, καθώς η ίδια ήταν ένθερμη οπαδός των **αρσενιατών**, κατάφερε για σύντομο χρονικό διάστημα να μεταφέρει τα οστά του πατριάρχη **Αρσενίου** από την **Αγία Σοφία** στο καθίδρυμά της. Ο Μάξιμος Πλανούδης έχει αφιερώσει τρία επιγράμματα στη χορηγία της Ραούλαινας στη μονή του Αγίου Ανδρέα εν τη Κρίσει.⁷ Το πρώτο από τα τρία εικάζεται ότι συνόδευε το **κτητορικό πορτρέτο** της στην εκκλησία.⁸ Στο ίδιο μοναστήρι αποσύρθηκε μέχρι το θάνατό της και η Σιμωνίδα, κόρη του Ανδρόνικου Β΄ και σύζυγος του κράλη της Σερβίας Μιλούτιν, μετά το θάνατο του συζύγου της.

Η μονή συνέχισε να λειτουργεί και μετά την **Άλωση** της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς έως το 1489, όταν επί σουλτάνου Βαγιαζήτ Β΄ (1481-1512) ο μεγάλος βεζίρης Κότζα Μουσταφά Πασά, γνωστός και ως Ατίκ Μουσταφά Πασά (πέθανε το 1512), τη μετέτρεψε σε τζαμί που έκτοτε φέρει το όνομά του. Την ίδια περίοδο ο σείχης Σουμπούλ Σινάν κατασκεύασε δίπλα ένα μοναστήρι δερβίσηδων. Από το 16ο έως και το 18ο αιώνα οι σουλτάνοι δημιούργησαν στο χώρο ένα κτηριακό συγκρότημα αποτελούμενο από ιεροδιδασκαλείο, διάφορα λατρευτικά κτίσματα, ακόμα και νεκροταφείο Οθωμανών αξιωματούχων και των οικογενειών τους.

Το 1765 ένας μεγάλος σεισμός κατέστρεψε το μεγαλύτερο μέρος του τρούλου του τεμένους, που αποκαταστάθηκε αργότερα. Νέες επισκευές και προσθήκες έγιναν το 1937. Οι διαδοχικές επισκευές και αναστηλώσεις έχουν αλλοιώσει τα βυζαντινά αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά του ναού, από τα οποία ελάχιστα διασώζονται σήμερα.

3. Αρχιτεκτονική

Μετά την ανακαίνιση του 13ου αιώνα, ο ναός ανήκε στον τύπο του τρουλαίου ναού με **περίστωο**. Ο τύπος κατάγεται από τις βασιλικές με τρούλο και γίνεται πολύ δημοφιλής στη ναοδομία της Κωνσταντινούπολης κατά τους Παλαιολόγειους χρόνους· απαντά επίσης στη Μακεδονία και σε περιοχές της επιρροής της πρωτεύουσας. Ο κεντρικός χώρος καλύπτεται με **τρούλο**, ο οποίος στηρίζεται σε 4 ογκώδεις πεσσούς με τη μεσολάβηση τόξων και **σφαιρικών τριγώνων**. Περίστωο, πολύ χαμηλότερο από τον κυβικό κεντρικό πυρήνα, περιβάλλει τη βόρεια, τη δυτική και τη νότια πλευρά. Και στις 3 πλευρές ανοίγονται δίοδοι επικοινωνίας του κεντρικού χώρου με το περίστωο. Έτσι ο ναός γίνεται πιο ευρύχωρος και φωτίζεται καλύτερα. Το τριμερές **Ιερό Βήμα** ενώνεται με τον κεντρικό χώρο και τα πλάγια κλίτη (εικ. 2-3). Η ανάγκη να ισορροπηθούν οι ωθήσεις του τρούλου οδήγησε στο να κλειστούν με τύμπανα τα τόξα που φέρουν τον τρούλο στα βόρεια, νότια και δυτικά, αφήνοντας ανοιχτό μόνο το ανατολικό τόξο του Ιερού. Εξωτερικά ο τρούλος και το κεντρικό **κλίτος** αναδύονται πάνω από τα πλάγια κλίτη με μεγαλύτερη σαφήνεια απ' ό,τι στον τύπο του **εγγεγραμμένου σταυροειδούς**.

Στο κτίσμα, όπως σώζεται σήμερα, διατηρούνται ελάχιστα στοιχεία από την ανακαίνιση του 13ου αιώνα. Στο ναό διακρίνονται δομικά υλικά σε δεύτερη χρήση, κίονες και κιονόκρανα του 5ου-6ου αιώνα, χαρακτηριστικό σύνθητες στην υστεροβυζαντινή ναοδομία. Το αν προέρχονται από τον υποτιθέμενο ναό του Αποστόλου Ανδρέα του 5ου αιώνα ή από κάποιον άλλο ναό είναι αδύνατο να διευκρινιστεί. Από τα βυζαντινά αρχιτεκτονικά χαρακτηριστικά διασώζονται τα τρία κλίτη του ναού, οι δύο **νάρθηκες** και η τρίκοχη **αγίδα** του Ιερού Βήματος.

Το **καμαροσκεπές** Ιερό Βήμα, που βρίσκεται στην ημικυκλική αγίδα, φέρει εκατέρωθεν αβαθείς κόγχες, όπου ανοίγονται οι δίοδοι προς την **πρόθεση** και το **διακονικό**. Μόνο το διακονικό σώζεται και καλύπτεται από **σταυροθόλιο**. Η πρόθεση αντικαταστάθηκε από ένα διαμέρισμα που καλύπτεται με τρουλίσκο, από το οποίο μια θύρα οδηγεί στο γυναικωνίτη που χτίστηκε στο ανατολικό άκρο του ναού κατά την Οθωμανική περίοδο. Μια παρόμοια θύρα ανοίχτηκε στην αγίδα μετά την ανέγερση του γυναικωνίτη.

Ο ναός έχει εσωνάρθηκα και εξωνάρθηκα, οι οποίοι καταλαμβάνουν σχεδόν το μισό μήκος του ναού. Το κεντρικό τμήμα του εξωνάρθηκα παρουσιάζει τριμερή διαμόρφωση, ενώ στη βόρεια και νότια πλευρά του πλαισιώνεται από διαμερίσματα που αποτελούν προεκτάσεις του βόρειου και του νότιου αντίστοιχα τμήματος του περιστώου. Τα διαμερίσματα αυτά καλύπτονται με **φουρνικά** και χωρίζονται από τον τριμερή εξωνάρθηκα με μεγάλες παραστάδες. Οι δύο πλευρικοί χώροι του εξωνάρθηκα καλύπτονται με σταυροθόλια, ενώ ο κεντρικός στεγάζεται με φουρνικό που στηρίζεται σε σφαιρικά τρίγωνα. Ο κεντρικός αυτός χώρος χωρίζεται από τους πλευρικούς με 4 κίονες που φέρουν κιονόκρανα του 6ου αιώνα, με μονογράμματα και

Μονή Αγίου Ανδρέα εν Κρίσει (Κότζα Μουσταφά Πασά Τζαμί)

φύλλα άκανθας, παρόμοια με αυτά των στοών στο ναό των [Αγίων Σεργίου και Βάκχου](#). Από τον κεντρικό χώρο του εξωνάρθηκα μια θύρα οδηγεί στον εσωνάρθηκα, ο οποίος χωρίζεται από τον κυρίως ναό με δύο αρχαίους κίονες. Ο εσωνάρθηκας αποτελεί ουσιαστικά το δυτικό τμήμα του περιστώου. Το επίμηκες κεντρικό διαμέρισμά του είναι καμαροσκεπές, ενώ από τα δύο πλευρικά, το βορινό καλύπτεται με τρουλίσκο της Οθωμανικής περιόδου και το νότιο με σταυροθόλιο που μάλλον ανήκει στη Βυζαντινή περίοδο.

Και οι δύο νάρθηκες έχουν μόνο έναν όροφο. Πάνω από αυτούς ανοίγονται τα παράθυρα της δυτικής καμάρας και του βόρειου και του νότιου ημιθολίου. Πάνω από την τοξοστοιχία που χωρίζει το νάρθηκα από τον κυρίως ναό ανοίγεται μια ομάδα από τρία παράθυρα, των οποίων η απόληξη είναι τοξωτή στην εσωτερική όψη και οξυκόρυφη στην εξωτερική.

Ο κεντρικός τρούλος είναι της Οθωμανικής περιόδου και αντικαθιστά τον αντίστοιχο βυζαντινό. Στηρίζεται σε ψηλό **τύμπανο**, που εσωτερικά είναι ημικυκλικό και εξωτερικά οκταγωνικό. Σε κάθε πλευρά ανοίγεται παράθυρο. Τα ημιθόλια βορείως και νοτίως του τρούλου ανήκουν σε μεταγενέστερη οθωμανική επισκευή. Στο κάθε ημιθόλιο ανοίγονται τρία παράθυρα. Μόνο δύο παράθυρα του ναού έχουν σωθεί από την ανακαίνιση του 13ου αιώνα: τα υπόλοιπα έχουν επισκευαστεί κατά την Οθωμανική περίοδο.⁹

Η σημερινή μορφή του ναού οφείλεται στις αλλαγές που έγιναν κατά την Οθωμανική περίοδο. Τότε άλλαξε και ο προσανατολισμός του και μετατοπίστηκε κατά 90 μοίρες. Έτσι το **μυχράμπ** και το **μιμπάρ** βρίσκονται κάτω από το ημιθόλιο στο νότιο τοίχο και η είσοδος βρίσκεται στο βόρειο τοίχο, μπροστά στην οποία προστέθηκε ξύλινο προστώο. Στο χώρο μπαίνει κανείς μέσω προστώου στο δυτικό άκρο του βόρειου κλίτους και από εκεί στο κεντρικό τμήμα του νάρθηκα, απ' όπου μπορεί να έχει άποψη της διάταξης του ναού κατά τη Βυζαντινή περίοδο.

1. Η προέλευση του ονόματος «Κρίσις» είναι σκοτεινή, βλ. Janin, R., *La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin 1: Le Siège de Constantinople et le Patriarcat Oecuménique 3: Les églises et les monastères*² (Paris 1969), σελ. 29-30. Ο Παλιούρας, Α., «Τα Βυζαντινά Μνημεία», *Οικουμενικό Πατριαρχείο. Η Μεγάλη του Χριστού Εκκλησία* (Αθήνα – Geneve 1989), σελ. 149, το αποδίδει σε μια περιέργη παράδοση, σύμφωνα με την οποία στην αυλή της μονής υπήρχε ένα κυπαρίσσι, απ' όπου κρεμόταν με αλυσίδα ένα χέρι· από το χέρι ζητούσαν οι πολίτες να εκφέρει κρίση για τις διαφορές τους. Αν το χέρι έγερνε προς τον ερωτώντα, τότε αυτός είχε δίκιο, ενώ, αν έγερνε προς τα πάνω, είχε άδικο. Πρβλ. Σφυρόερα, Σ.Ν., *Κωνσταντινούπολη. Πόλη της Ιστορίας 2* (Αθήνα 2006), σελ. 262.
2. Janin R., *La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin 1: Le Siège de Constantinople et le Patriarcat Oecuménique 3: Les églises et les monastères*² (Paris 1969), σελ. 27.
3. «Μαρτύριον οσιομάρτυρος Ανδρέου του εν τη Κρίσει», *PG* 115, στήλ. 1128: «ἐ ν ἰ ἐρῶ τόπω ἰ ἐρῶς κατετίθετο. Κρίσις τῶ τόπω τὸ ὄνομα».
4. Formy, M.H. – Leroy, B.M. (επιμ.), “La Vie de s. Philarète”, *Byzantion* 9 (1934), σελ. 151, 162.
5. Ο *Βίος Βασιλείου* αποτελεί το πέμπτο βιβλίο της *Χρονογραφίας* των Συνεχιστών του Θεοφάνη. Για την αναστήλωση του ναού, Συνεχισταί Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, Bekker, I. (επιμ.), *Theophanes Continuatus* (CSHB, Bonn 1838), σελ. 323-324.
6. Η Θεοδώρα, ανιψιά του αυτοκράτορα Μιχαήλ Η' (1261-1282), μετά το θάνατο του συζύγου της Ιωάννη Ραούλ Πετραλίφα το 1274, εναντιώθηκε στη θρησκευτική πολιτική του θείου της και γ' αυτό εξορίστηκε με τη μητέρα της. Επέστρεψε το 1282, μετά το θάνατο του Μιχαήλ Η', βλ. Talbot, A.M., “Building activity in Constantinople under Andronikos II: The Role of Women Patrons in the Construction and Restoration of Monasteries”, στο Necipoglu, N. (επιμ.), *Byzantine Constantinople. Monuments, Topography and Everyday Life* (Leiden – Boston – Cologne 2001), σελ. 333-334.
7. Λάμπρος, Σ.Π. (επιμ.), «Επιγράμματα Μαξίμου Πλανουόδη», *Νέος Ελληνομνήμων* 13 (1916), σελ. 415-416.
8. Talbot, A.M., “Building activity in Constantinople under Andronikos II: The Role of Women Patrons in the Construction and Restoration of Monasteries”, στο Necipoglu, N. (επιμ.), *Byzantine Constantinople. Monuments, Topography and Everyday Life* (Leiden – Boston – Cologne 2001), σελ. 334.

Μονή Αγίου Ανδρέα εν Κρίσει (Κότζα Μουσταφά Πασά Τζαμί)

9. Τα παράθυρα της Βυζαντινής περιόδου έχουν τοξωτή απόληξη, ενώ κατά την Οθωμανική περίοδο απέκτησαν ορθογώνιο σχήμα και οι τοξωτές απολήξεις καλύφθηκαν με πλίνθους ή λίθους, βλ. Hearsy, J.E.N., *City of Constantine (324-1453)* (London 1963), σελ. 114.

Bibliography :

	Janin R. , <i>La géographie ecclésiastique de l'empire byzantin, I. Le Siège de Constantinople et le Patriarcat Oecuménique 3: Les églises et les monastères</i> , 2, Paris 1969
	Γκιολές Ν. , <i>Βυζαντινή Ναοδομία (600-1204)</i> , Αθήνα 1992 (2η έκδ.)
	Παλιούρας Α. , "Τα Βυζαντινά Μνημεία", <i>Οικουμενικό Πατριαρχείο. Η Μεγάλη του Χριστού Εκκλησία</i> , Ε. Τζαφέρης - Ορθόδοξο Κέντρο του Οικουμενικού Πατριαρχείου, Αθήνα – Geneve 1989, 169-171
	Müller-Wiener W. , <i>Bildlexikon zur Topographie Istanbuls, Byzantion – Konstantinupolis – Istanbul bis zum Beginn d. 17. Jhs.</i> , Tübingen 1977
	Freely J., Cakmak A.S. , <i>Byzantine Monuments of Istanbul</i> , Cambridge – New York 2004
	Talbot A.M. , "Building activity in Constantinople under Andronikos II: The Role of Women Patrons in the Construction and Restoration of Monasteries", Necipoglu N. (ed.), <i>Byzantine Constantinople. Monuments, Topography and Everyday Life</i> , Leiden – Boston – Cologne 2001, 329-343
	Kidonopoulos V. , <i>Bauten in Konstantinopel, 1204-1328. Verfall und Zerstörung, Restaurierung, Umbau und Neubau von Profan- und Sakralbauten</i> , Wiesbaden 1994
	Maclagan M. , <i>The city of Constantinople</i> , London 1968
	Hearsy J.E.N. , <i>City of Constantine (324-1453)</i> , London 1963
	Σφυρόερα Σ.Ν. , <i>Κωνσταντινούπολη. Πόλη της Ιστορίας 2</i> , Αθήνα 2006

Webliography :

	Hag. Andreas en te Krisei http://www.nyu.edu/gsas/dept/fineart/html/Byzantine/index.htm?http&&www.nyu.edu/gsas/dept/fineart/html/Byzantine/01.htm
--	--

Glossary :

	αρσενιάτες, οι Οπαδοί και υποστηρικτές του πατριάρχη Αρσένιου Αυτωρειανού, ο οποίος είχε αφορίσει το Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο. Ο Μιχαήλ κατόρθωσε το 1265 να απαλλαγεί από τον Αρσένιο· έκτοτε οι οπαδοί του Αρσένιου βρίσκονταν σε ρήξη με το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως και δεν αναγνώριζαν τους διαδόχους του στον πατριαρχικό θρόνο. Πολιτικά ήταν οπαδοί της δυναστείας των Λασκάρων και αντίπαλοι της δυναστείας των Παλαιολόγων. Η έριδα λύθηκε το 1284, με τη μεταφορά των λειψάνων του Αρσένιου στην Αγία Σοφία της Κωνσταντινούπολης από τον Ανδρόνικο Β΄ Παλαιολόγο.
	ασπίδα (ή φουρνικό) (βυζ. αρχιτ) Αβαθής τρουλίσκος χωρίς τύμπανο ως απλό ημισφαιρικός θόλος, που καλύπτει μικρούς χώρους. Συχνά επιλέγεται αυτός ο τρόπος στέγασης για τα γωνιακά διαμερίσματα στους βυζαντινούς ναούς.
	αψίδα, η Γενικά, καμπύλη ή τοξοειδής απόληξη ή διαμόρφωση τοίχου. Επίσης, τοξοειδής κατασκευή μνημειακού ή μη χαρακτήρα. Στη βυζαντινή εκκλησιαστική αρχιτεκτονική, αψίδα ονομάζεται η κόγχη του Ιερού Βήματος, η κάτοψη της οποίας μπορεί να είναι ημικυκλική, πεταλόμορφη,

Μονή Αγίου Ανδρέα εν Κρίσει (Κότζα Μουσταφά Πασά Τζαμί)

ορθογώνια ή και πολυγωνική εξωτερικά. Η αγίδα συνήθως προεξέχει στο ανατολικό άκρο του ναού. Στο εσωτερικό χωρίζεται από τον κυρίως ναό με το τέμπλο. Αγίδες που εξέχουν ανατολικά του ναού μπορούσαν να έχουν και τα διαμερίσματα εκατέρωθεν του Ιερού (παραβήματα), συνήθως μικρότερες από την κεντρική αγίδα.

διακονικό, το

Βοηθητικό δωμάτιο του ναού, ενίοτε αναφέρεται και ως σκευοφυλάκιο, ιδίως σε πρωιμότερες περιόδους, κατά τις οποίες μπορούσε να είναι και ξεχωριστό κτήριο. Χρησιμοποιείται για τη φύλαξη των ιερών σκευών, των προσφορών των πιστών, αλλά και ως αρχείο, βεστιάριο ή βιβλιοθήκη. Στη βυζαντινή ναοδομία καταλαμβάνει τη θέση συμμετρικά της πρόθεσης, στα νότια του βήματος του ναού, σχηματίζοντας το τριμερές ιερό. Συνήθως έχει αγίδα που προβάλλει στα ανατολικά.

εγγεγραμμένος σταυροειδής ναός, ο

Τύπος ναού στον οποίο το εσωτερικό διατάσσεται σε τέσσερις καμάρες που σχηματίζουν σταυρό· το κεντρικό σημείο όπου συγκλίνουν οι καμάρες (κεραίες του σταυρού) στεγάζεται με τρούλο. Ο σταυρός εγγράφεται στην τετράγωνη κάτοψη του οικοδομήματος με τη βοήθεια 4 γωνιακών διαμερισμάτων. Ανάλογα με τον αριθμό των στηριγμάτων του τρούλου (κίονες και πεσσών) χαρακτηρίζεται δικίνιος (ή δίστυλος), τετρακίνιος (τετράστυλος) ή οκτάστυλος.

Ιερό ή Άγιο Βήμα, το

Το αρχιτεκτονικό μέρος στα ανατολικά του ναού όπου τελείται η Θεία Ευχαριστία. Προορίζεται αποκλειστικά για τον κλήρο και συνήθως χωρίζεται από τον κυρίως ναό με υψηλό τέμπλο. Στην πλήρη μορφή του είναι τριμερές, αποτελούμενο από το Ιερό Βήμα στο κέντρο, όπου βρίσκεται η Αγία Τράπεζα, από την πρόθεση ή προσκομιδή (βόρεια του Ιερού Βήματος), όπου κατατίθενται οι προσφορές των πιστών, και από το διακονικό ή σκευοφυλάκιο (νότια του Ιερού Βήματος), όπου φυλάσσονται τα ιερά σκεύη και αντικείμενα του ναού. Τα δύο τελευταία μέρη αποκαλούνται και παστοφορία ή παραβήματα.

καμάρα, η

Θολωτή κατασκευή ημικυκλικής διατομής. Χρησιμοποιείται συχνά ως είδος απλής στέγης με ημικυλινδρικό θόλο.

κλίτος, το

Επιμήκης χώρος στο εσωτερικό κτηρίου ή ναού που δημιουργείται από την ύπαρξη κιονοστοιχίας.

κτητορική παράσταση, η

Παράσταση των χορηγών ενός ναού, συνήθως μαζί με κάποιο άγιο πρόσωπο. Συχνά τις παραστάσεις συνοδεύουν και επιγραφές, στις οποίες αναφέρονται τα ονόματα των χορηγών.

μιμπάρ, το

Ο άμβωνας για το κήρυγμα που βρίσκεται στα δεξιά του μιχράμπ (κόγχη προς τη Μέκκα) στα μουσουλμανικά τεμένη.

μιχράμπ, το

Κόγχη που είναι προσανατολισμένη προς την κατεύθυνση της Μέκκας στα μουσουλμανικά τεμένη.

νάρθηκας, ο

Στην εκκλησιαστική αρχιτεκτονική νάρθηκας ονομάζεται ο εγκάρσιος προθάλαμος στη δυτική πλευρά ενός ναού. Σε αυτόν παρέμεναν οι κατηχούμενοι και εκεί εκτελούνταν ορισμένες πράξεις της λειτουργίας. Ο προθάλαμος τοποθετείται μπροστά από το μεσαίο και τα πλάγια κλίτη ως εξωνάρθηκας ή μπροστά από την πρόσοψη της εκκλησίας ως εξωνάρθηκας. Ο εξωνάρθηκας μπορεί να έχει τη μορφή ανοιχτής κιονοστήρικτης στοάς.

περίστω, το (βυζ. αρχι.)

Ο ενιαίος χώρος που περιβάλλει περιμετρικά τον κυρίως ναό ή τον περίκεντρο πυρήνα ενός κτίσματος. Στις τρουλαίες βασιλικές, στις οποίες ο κεντρικός τρούλος στηρίζεται σε τέσσερις κτιστούς πεσσούς και ανάμεσα σε κάθε ζεύγος πεσσών παρεμβάλλονται από δύο κίονες, το περίστω σχηματίζεται από τα πλάγια κλίτη και το δυτικό τμήμα του ναού. Αργότερα περίστω περιέκλειαν και σταυροειδείς εγγεγραμμένους πυρήνες. Στην Παλαιολόγεια περίοδο πολλοί μεσοβυζαντινοί ναοί της Κωνσταντινούπολης αποκτούν περίστω, τα οποία συχνά φιλοξενούν ταφικά παρεκκλήσια.

πρόθεση, η (αρχι.)

Στην εκκλησιαστική αρχιτεκτονική είναι ο χώρος στα βόρεια του Ιερού Βήματος των ναών, συνήθως με αγίδα που προβάλλει στα ανατολικά, όπου αποθέτουν τα Τίμια Δώρα πριν από την τέλεση της Θείας Ευχαριστίας. Στο χώρο της πρόθεσης τελείται η ακολουθία της προσκομιδής.

σταυροθόλιο, το

Θόλος ο οποίος στέγαζε τετράγωνους ή ορθογώνιους χώρους και προέκυπτε από την αλληλοτομία δύο ημικυλινδρικών καμαρών ίσης διαμέτρου και ύψους. Οι τεμνόμενες καμάρες σχηματίζουν ένα σταυρό, ισόπλευρο όταν πρόκειται για τη στέγαση τετράγωνων χώρων.

σφαιρικά τρίγωνα ή λοφία, τα

Αρχιτεκτονικά τμήματα με μορφή κοίλων τριγώνων, τέσσερα στον αριθμό, τα οποία επιτρέπουν να στεγαστεί με άνεση ένας κυβικός χώρος από έναν ημισφαιρικό θόλο (τρούλο). Στην πράξη, τα σφαιρικά τρίγωνα αποτέλεσαν το καίριο βήμα για τη λύση του προβλήματος αυτού του τύπου στέγασης. Βοηθούν το θόλο (ο οποίος στη διατομή του είναι κυκλικός) να «καθίσει» επάνω στον κύβο (ο οποίος στη διατομή του είναι τετράγωνος). Μετατρέπουν, θα λέγαμε, το τετράγωνο σε κύκλο με ομαλό και ασφαλή τρόπο για τη στατικότητα του κτηρίου.

τρούλος, ο

Χαρακτηριστικό στοιχείο στη βυζαντινή εκκλησιαστική αρχιτεκτονική. Πρόκειται για ημισφαιρικό θόλο στη στέγη των ναών, δηλαδή για μια κυλινδρική

Μονή Αγίου Ανδρέα εν Κρίσει (Κότζα Μουσταφά Πασά Τζαμί)

κατασκευή με ανοίγματα (παράθυρα) στο τύμπανο και με θολωτή στέγαση. Ο τρούλος εμφανίζεται ήδη στα Πρώιμα Βυζαντινά χρόνια, επικρατεί κατά τους Μέσους χρόνους και διαδίδεται ευρύτερα στα Βαλκάνια και τη Ρωσία.

τύμπανο, το

1. Η τριγωνική επιφάνεια που «κλείνει» το βάθος του αετώματος και συνήθως φέρει ανάγλυφη ή ολόγλυφη διακόσμηση (Αρχαιότητα). 2. Τύμπανο τόξου (Ρωμαϊκή-Βυζαντινή περίοδος): Επίπεδη επιφάνεια που βρίσκεται μέσα σε τόξο ή αρκοσόλιο, π.χ. πάνω από τη Βασιλείο Πύλη ανάμεσα στο νάρθηκα και τον κυρίως ναό. 3. Τύμπανο τρούλου (Βυζάντιο): Στη βυζαντινή εκκλησιαστική αρχιτεκτονική αποτελεί ένα κυκλικό ή πολυγωνικό τμήμα πάνω στο οποίο στηρίζεται ο ημισφαιρικός θόλος.

Sources

Συμεών Μεταφραστής, «Μαρτύριον οσιομάρτυρος Ανδρέου του εν τη Κρίσει», *Patrologia Graeca* 115, στήλ. 1128.

Νικήτας εξ Αμνίας, *Βίος Φιλαρέτου του ελεήμονος*, Formy, M.H. – Leroy, B.M. (επιμ.), “La Vie de s. Philarète”, *Byzantion* 9 (1934), σελ. 151, 162.

Συνεχισταί Θεοφάνους, *Χρονογραφία*, Bekker, I. (επιμ.), *Theophanes Continuatus* (Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Bonn 1838), σελ. 323-324.

3 επιγράμματα του Πλανούδη για τη χορηγία της Ραούλαιας

Λάμπρος, Σ. Π. (επιμ.), «Επιγράμματα Μαξίμου Πλανούδη», *Νέος Ελληνομνήμων* 13 (1916), σελ. 415-417.

Quotations

Ο Φιλάρετος ο Ελεήμων αγοράζει τάφο στη μονή της Κρίσεως

ἀνήλθεν εἰς τὸ μοναστήριον τὸ ἐπιλεγόμενον εἰς τὴν Κρίσιν –καὶ Ῥοδοφύλιόν τινες αὐτὸ καλοῦσιν, παρθένοι δὲ σεμναὶ ἐν αὐτῷ οἰκοῦσι– αἰτήσας μνημεῖον παρὰ τῆς ἡγουμένης καὶ δοῦς αὐτῇ χρυσίον ἰκανόν, ἔλαβε παρ’ αὐτῆς λάρνακα κενόν.

Νικήτας εξ Αμνίας, *Βίος Φιλαρέτου του ελεήμονος*, Formy, M.H. – Leroy, B.M. (επιμ.), “La Vie de s. Philarète”, *Byzantion* 9 (1934), σελ. 151.

Ο Βασίλειος Α' επισκευάζει το ναό του Αποστόλου Ανδρέα

καὶ τὸν πλησιάζοντα δὲ τούτῳ κατὰ τὸ μέρος τὸ πρὸς δυσμὰς Ἀνδρέου τοῦ πρωτοκλήτου τῶν ἀποστόλων ναὸν ἐκ πολλῆς ἀμελείας διαρρύντα εἰς τὸ ἀρχαῖον κάλλος τῇ δεούσῃ ἐπιμελείᾳ ἀνήγαγεν.

Συνεχισταί Θεοφάνους, *Χρονογραφία [Βίος Βασιλείου]*, Bekker, I. (επιμ.), *Theophanes Continuatus* (CSHB, Bonn 1838), σελ. 323-324.

Το πρώτο επίγραμμα του Πλανούδη για τη χορηγία της Θεοδώρας Ραούλαιας στο ναό του Αγίου Ανδρέα εν τη Κρίσει

Στίχοι εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου ὃν ἀνήγειρεν ἡ πρωτοβεστιαρία ἡρωελεγεῖοι Μαξίμου τοῦ Πλανούδη.

Πειθομένη σε δόμοισιν ἐν οὐρανίοισιν ἀληθῶς
ψυχῇ ναιετάειν, Ἀνδρέα κλεινότατε,
καὶ τῷ σώματι σεῖο νεῶν ἔδομήσατο τόνδε,
κάλλεσιν οὐρανίοις ἐν χθονὶ λαμπόμενον,
ἢ πάσαις ἐνὶ θηλυτέρησι σοφῇ Θεοδώρα (5)
ἀμφοτέρων τε λόγων κῦδος ἀναψαμένη.
Ἥ γενέτης μὲν ἔην Καντακουζηνὸς Ἰωάννης,
μήτηρ δ’ Εὐλογίη ἀξίη εὐλογίης,
σύγγονος οὕσα Παλαιολόγου Μιχαὴλ βασιλεῖος,
οὗ γόνος Ἀνδρόνικος πλεῖον ἀνακτος ἀναξ, (10)

Μονή Αγίου Ανδρέα εν Κρίσει (Κότζα Μουσταφά Πασά Τζαμί)

κοινωνός βίτου δὲ Παῦλ πέλεν Ἰωάννης.
τιμὴν εἰληφῶς πρωτοβεστιαρίου.
Αὕτη χηροσύνην ἔστερξεν ἀμέμπτως·
ἔτρεφε νωλεμέως Χριστὸν ἐν ἐνδεέσι,
δόγματος ὀρθοτόμοιο χάριν πάθεν ἄλγεα πολλά, (15)
τίμα καὶ φιλίην εἶ τις ἐφημερίων.
Τοίη τῷ τοιῶδε τοιόνδε σοι εἶσατο νηόν,
Ἀνδρέα, καὶ σὺ χάριν πλούσιον ἀντιμέτρει.

Λάμπρος, Σ. Π. (επιμ.), «Επιγράμματα Μαξίμου Πλανούδη», *Νέος Ελληνομνήμων* 13 (1916), σελ. 415-416.

Chronological Table

6ος αι. (ς): Ανέγερση του ναού

766: Μαρτύριο του εικονόφιλου ασκητή Ανδρέα από την Κρήτη και ταφή του στη μονή

2 Δεκεμβρίου 792: Ταφή του αγίου Φιλαρέτου του Ελεήμονος στη γυναικεία μονή «εις την Κρίσιν»

867-886: Ανακαίνιση από το Βασίλειο Α' Μακεδόνα

1284: Ανακαίνιση από τη Θεοδώρα, ανιψιά του Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου

1453-1489: Λειτουργεί ως γυναικείο μοναστήρι

1489: Μετατροπή σε τζαμί από το βεζίρη Κότζα Μουσταφά

1765: Καταστροφές από σεισμό

1937: Νεότερες προσθήκες